

Večerka, Radoslav

K problematice vět s jmenným a sponově jmenným přísudkem v staroslověněštině

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 365-374

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120096>

Access Date: 28. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K PROBLEMATICE VĚT S JMENNÝM A SPONOVĚ JMENNÝM PŘÍSUDKEM V STAROSLOVĚNŠTINĚ

0. Studium staroslověnské syntaxe naráží na potíže trojího typu.

0.0. První okruh překážek stavějících se do cesty úsilí o přesný popis syntaktického systému vyplývá z časového zařazení staroslověnštiny. Fakt, že v ní před sebou máme jako objekt bádání jazyk starý, s časově omezeným a historicky specifickým způsobem existence, nutí ke značné opatrnosti a zdrženlivosti v hodnocení mnoha jejích syntaktických jevů. Tento postoj je dán už samou povahou skladebného systému, neboť jeho změny, přestavba a přehodnocování syntaktických typů a kategorií je zpravidla proces dlouhodobý a manifestující se v jazykové materii mnohem nezřetelněji, zprostředkovaněji a opožděněji než třeba změny v systému fonologickém. Jsou-li mnohdy dosti vágní hodnotící kritéria syntaktických jevů v současných jazycích, které jsou bádání otevřeny jak pro svou přístupnost sémantickou, tak i svým — v případě slovanských jazyků — poměrně rozlehlým historickým zázemím, stojíme na půdě ještě nejistější v případě staroslověnštiny, a to zvláště při hodnocení jevů, které byly v časově omezeném rozmezí její existence právě v pohybu, „v přerodu“. Je proto pochopitelné, že se už v odborné literatuře ozvalo varování před anachronickým nebezpečím v posuzování starších vývojových etap jazyků, a to jak před neologizováním, tak i před archaizováním jejich výrazové soustavy.¹

Pomoc ke správnému výkladu i korektiv možných nesprávných nebo jednostranných soudů může poskytnout historickosrovnávací přístup k stsl. syntaxi. Situace staroslověnštiny je však o to složitější, že jakožto výtvor v podstatě jedné literární družiny (omezíme-li se na tvorbu byzantsko-velkomoravskou) nebo snad ještě dvou až tří dalších (zahrneme-li do okruhu pozorování i tvorbu bulharského 9.—11. stol.) byla útvarem do jisté míry upraveným, zpravidleněným, stylizovaným, že na ni vykonávala od samého počátku její existence vliv řečtina, působící zejména na její syntaktickou stavbu po některých stránkách retardačně a po jiných stimulačně, a že konečně jako jazyk určený pro liturgii měla hned od dob cyrilometodějských značně normalizovanou a normativní povahu.²

¹ Viz B. Havránek: *Metodická problematika historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků* (sborník K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 77—88).

² Viz R. Večerka: *Otnositelno problematiki vlijanija grečeskogo na staroslavjanskij* (1er congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Résumés des communications — linguistique, Sofija 1966, 201—215).

0.1. Druhý okruh potíží, na něž se naráží při výzkumu stsl. skladby, vyplývá z jejího textového a žánrového omezení.

I když materiállová báze syntaktického bádání o staroslověnštině bude nepochybně podstatně širší než tradiční kánon nejstarších rukopisů, které jsou běžně východiskem pro popis jejího systému fonologického a morfologického, zůstane přece stále ještě příliš úzká na to, aby obsáhla v dostačující frekvenci celou potřebnou škálu vyjadřovacích potřeb, které by se mohly realizovat s dostatečně úplným využitím všech výrazových potencií jak živého jazykového podnoží staroslověnštiny, tak její vlastní struktury samé.

Tato okolnost se pak ovšem nemůže neodrazit v metodě výzkumu stsl. syntaxe. S maximální obezřetností bude nutno pojmát mezi hodnotící kritéria zejména fakta negativní, absenci (tj. vlastně nedostatek dokladů v textech) některých syntaktických jednotek, typů apod. v úvahách o vzájemném poměru prostředků synonymních nebo nemožnost některých transformací (tj. zase vlastně nepřítomnost některých transformátů v excerpovaných památkách) při užití transformační metody apod.

Zčásti mohou nedostačující a materiállově defektní stsl. údaje suplovat fakta z jiných slovanských jazyků. Historickosrovnávací přístup se tak znovu ukazuje jako aspekt mimořádně užitečný a v některých případech nezbytný pro věrné osvětlení stsl. syntaxe.

0.2. Třetí okruh překážek stojících v cestě přesnému a úplnému postizení syntaktické stavby staroslověnštiny je spjat s její písemnou povahou, přesněji řečeno s tím, že se nám dnes staroslověnština představuje jednostranně jako jazyk písemný (třebaže ve své době byla i nahlas pronášena, recitována a zpívána).

Stsl. grafický systém není sice zcela bez punkčních znamének, ať už jde o interpunkční tečku (tečky) nebo o různé nadřádkové značky, ale jejich funkce nebyla dosud průkazně objasněna. Kromě toho lze i na základě jen povrchní zkušenosti z četby stsl. textů vyslovit předpoklad, že stsl. interpunkce a grafika vůbec asi nevyjadřovala syntaktické členění projevu, tj. systém pauz ani povahu větných intonací. Při výzkumu stsl. syntaxe nám tak chybí grafický ekvivalent těch prozodických jevů, jejichž poznání přisuzuje moderní syntaktické bádání právem značnou důležitost. Tento nedostatek je prakticky nepřekonatelný, a proto bude nutno počítat s tím, že přes jisté dílčí závěry o syntaktickém členění stsl. textu, vyvozené obezřetným hodnocením interpunkce nebo jevů slovosledných (jako je postavení enklitik apod.), zůstanou tu naše poznatky často nejisté a jen fragmentární.³

0.3, Potíže vyplývající z uvedené specifčnosti staroslověnštiny se projevují při popisu a charakteristice stsl. syntaktických jevů v rovině strukturní i promluvvé i při hodnocení stylistickém. Cílem dalších poznámek je na jedné straně ilustrovat na některých dílčích podtypech stsl. vět s jmenným a spornově jmenným přísudkem labilnost hodnotících kritérií, ale na druhé straně se eventuálně i pokusit o její překonání a přece jen se dobrat jistých závěrů.

³ Viz B. Havránek l. c. O vztahu „mluvenosti“ a „literárnosti“ při výzkumu skladby v starších jazycích a o vztahu fónické a grafické realizace viz též J. Bauer: *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím* (K historickosrovnávacímu studiu... 108—123).

1. V strukturální rovině znesnadňuje specifičnost staroslověnštiny přesné stanovení hranic jednotlivých typů a příslušnosti pomezních podtypů k typům „sousedícím“ s nimi strukturálně, funkčně nebo geneticky.

1.0. Na pomezí vět a nevětných útvarů jsou např. známé stsl. konstrukce s „členovým“ iže uvozujícím předložkový pád, adverbium, participium aj., jako třeba *ašte ubo světz iže vř tebě. třma estř. tē třma kolbmi* Mt 6.23 Zogr, Mar, Ass, Sav, které jsou překladem členových konstrukcí řeckých (v našem případě *τὸ φῶς τὸ ἐν σοφ*) a vznikly v staroslověnštině jako specifické knižní konstrukce jejich vlivem. Byly už v odborné literatuře zaznamenány i zevrubně sémanticky interpretovány jako prostředek sloužící k vytčení, zdůraznění příslušných větných členů.⁴ Neobjasněna zůstává jejich syntaktická povaha. Někdy se v nich spatřují nominální bezesponové věty (relativní),⁵ kdežto pojetí vycházející ze sémantického odstínu vytčení, zdůraznění, počítá s anaforickou povahou iže,⁶ a vidí tedy v těchto obratech patrně spíš (samostatné, volné, vytčené) větné členy.

1.0.0. Domnívám se, že tyto stsl. konstrukce, vytvořené pod tlakem řeckých předloh, se mnoha svými konstitutivními rysy přiřazují k větám (v našem případě relativním) s nominálním útvarem v predikátu bez kopuly.⁷

Svědčí o tom především fakt, že zcela stejné útvary existují v staroslověnštině i s kopulou, že tu tedy máme vedle typu (a) *bogž iže na nebesčhъ* doložen i typ (b) *bogž iže jestř na nebesčhъ*, tedy podobné střídání slovesa *byti* s nulou jako u běžných modifikací vět s nominálním predikátem typu *křto bolii* // *křto jestř bolii* nebo *azъ vř otbci* // *azъ jesmъ vř otbci*. Ekvivalence našich typů (a) a (b), a tedy jejich srovnatelnost s oběma základními modifikacemi vět s jmenným přísudkem (s kopulou a bez ní), se potvrzuje i tím, že se oběma (buď jedním, nebo druhým) překládá v staroslověnštině táž členová konstrukce řecká, viz např. *proslavětz o(tb)ca vašego ižъ estř na n(e)b(es)chъ* Mt 5.16 Zogr *τὸν πατέρα ὁμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς; o iosifě iže otr arimatěje* Cloz 12a 33—34 *εἰς τὸν Ἰωσήφ τὸν ἀπὸ Ἀριμαθαίας*.

1.0.1. Podporou pojetí uvedených stsl. konstrukcí jako vět s nominálním predikátem a bez kopuly je dále jejich velmi charakteristické strukturální přizpůsobení běžnému typu vět s nominálním predikátem v těch případech, kdy se stsl. konstrukce s iže vztahuje ke jménu v nepřímém pádě. Kdyby byla hodnocena jako větný člen, očekávali bychom u ní shodu s řídícím substantivem, stejně jako se v řeckých předlohách takových obrátů člen (articulus) vskutku s řídícím substantivem shoduje. Ale ve staroslověnštině stojí iže v nominu a tivu, tedy v tom pádu, který byl nutný pro jeho chápání jako podmětu příslušné věty, srov. např. *sv(ę)št(e)nie cr(ъ)k(ъ)ve s(vę)tyjě b(ogrodi)ce. eže vř vlachernach(ъ)* Ass, l. 151a 7; *ne trěbova molitvy. acě vřsěchъ iže po adamě*.

⁴ Viz J. Kurz (Byzantinoslavica 8, 1939—1946, 280—285); tam i starší literatura předmětu.

⁵ Kromě Marguliése a Łoše, jejichž názor cituje l. c. J. Kurz, viz nověji A. Dostál (Slavica Pragensia III, Praha 1961, 84).

⁶ Viz A. Minčeva, V. Velčeva: *Anaforičeskoje iže v konstrukcijach s suščestvitelnymi* (1er congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Résumés des communications — linguistique, Sofija 1966, 163—164).

⁷ Pro zjednodušení chápu kopulativní funkci slovesa *byti* široce a nekladu si otázku o jeho sémantické i funkční variabilitě ve vztahu k povaze a formě nominálního útvaru, s nímž se spojuje.

stavil⁶ bĕ bogъ Supr 308. 22—23 καίτοι γε πάντα τοὺς μετὰ τὸν Ἀδὰμ κωλύσας ἦν ὁ Χριστός; přebýv⁶ v⁶ gostin⁶ n⁶ici jaže přěd⁶ gradomъ Supr 282. 14—15.

A pokud může jmenná část uvedené stsl. konstrukce vyjadřovat mluvnickou kongruenci (tj. pokud je vyjádřena participiem), bývá rovněž v tvaru nominativu, stejně jako kongruentní nominální (adjektivní nebo participiální) přísudek, srov. např. *chošete li i otъ kamyka sego uslyšati. iže vami čьstenъ* Supr 34. 15—17 *παρὰ τοῦ λίθου [...] τοῦ παρ' ὑμῶν σεβομένου; ναυδρ ναφρ kogo by čisti. i klanjati se bogu iže v⁶ vyš⁶ n⁶iichъ sĕdĕi* Supr 28. 4—6.

Tato transformace řeckých členových konstrukcí v nepřímém pádě, tj. ve funkci rozvíjecích (kongruentních) větných členů, do nominativní podoby v staroslověnštině, tj. do formy podmětu (event. i přísudku), je tedy výrazným signálem toho, že se uvedené stsl. konstrukce podřizovaly svou formou dobře doloženému typu vět s jmenným přísudkem a absentní kopulou a že se do něho vřazovaly jako specifický podtyp.

1.0.2. Dalším jevem mluvícím ve prospěch pojetí těchto konstrukcí jako zvláštního typu vztazných vět (s nominálním přísudkem) je jejich občasná podoba s inkongruentním (ustrnulým nebo „ve spojkou pokleslým“) *ježe*, např. *нъ jestъ b(og)ъ ježe мною povĕdanъ vamъ* Supr 34. 14—15. Takové absolutní užití je však charakteristickým znakem vývoje stsl. relativu, srov. např. *da povĕdĕtъ čudesa b(og)a mojego. ježe vidĕšĕ* Supr 20. 15 *τὰ θανάσια ἃ ἐώρακασιν*, a je ve shodě s jeho vývojovou tendencí obecně slovanskou (srov. třeba starší české *je/n/ž/to* nebo hovorové *co* ve větách jako *žena, co právě přišla*).⁸ Fakt, že *iže* „členové“ bylo vtaženo do stejného vývojového procesu jako *iže* uvozující relativní věty, podporuje domněnku, že mezi jedním i druhým nebylo podstatnějších funkčních rozdílů.

1.0.3. A ke stejným závěrům vede konečně pozorování vztahů mezi uvedenými konstrukcemi a prostředky synonymními. Obraty typu *bogъ iže na nebesъchъ* nemají v staroslověnštině jenom modifikaci s finitním tvarem kopuly, tedy *bogъ iže jestъ na nebesъchъ*, jak bylo uvedeno už výše (1.0.0.), nýbrž jsou vedle toho i ekvivalenty obrátů s prezéntním participiem slovesa *byti* v tvaru složeném, tedy *bogъ syi na nebesъchъ*. Tato ekvivalence je opět potvrzena z hlediska překladového: všemi třemi uvedenými typy stsl. konstrukcí se překládá jeden a týž typ členové konstrukce řeckých předloh; příklady s kopulou i bez ní už byly uvedeny (1.0.0.), viz ještě příklady se *syi*: *izbi vsĕ otroky s⁶štĕje v⁶ vithleemi* Mt 2.16 Ass, Sav *πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθληέμ;* *s⁶štĕii v⁶ adĕ* EuchSin 64b 24 *οἱ ἐν ἄδω; v⁶pisachъ tvoje imĕ s⁶ s⁶štĕiimi s⁶ toboj⁶ p⁶veoje m⁶čĕniky* Supr 16. 1—2 *πρὸς τῶν σὸν σοὶ μαρτύρων*; aj. Podobná synonymitá participia v tvaru složeném a věty vztazné je v staroslověnštině dobře doložena v případě sloves plnovýznamových jako *věrujei || iže věrujetъ* (což jsou dva nejčastější překlady řec. *ὁ πιστεύων*).

Uváděné konstrukce se slovesem *byti* představují zásadně stejný typ jako onen s *věrovati*, jenže ve variantě neparticipiální mají vedle modifikace s verbem finitem ještě i modifikaci bez slovesa vůbec — ale to je právě u slovesa *byti* zcela v soulase s možností (ve větách s nominálním predikátem) užít ho nebo neužít. V každém případě ekvivalence typu *bogъ iže na nebesъchъ* s participiální konstrukcí *bogъ syi na nebesъchъ* mluví pro jeho interpretaci větou vztaznou (s nominálním predikátem bez kopuly).

⁸ Podrobněji viz J. Bauer: *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 209—211.

1.0.4. Uvedené stsl. konstrukce mají však i některé příznaky, kterými se — aspoň soudě podle dnešního úzu — z běžného typu vět s jmenným přísudkem vymykají. Je ovšem nutno posuzovat je velmi obezřetně, protože právě zde jsme na půdě velmi nejisté a v nebezpečí dopustit se anachronismu.

Takovým příznakem by např. mohla být nevyhraněná časová platnost zkoumaných stsl. obrátů s *ize*; vedle dokladů s přítentním významem jsou doloženy i doklady s významem jasně minulým, např. *σημη σ(ve)ty(i)chz o(t)cb ize vč chalkidonē* Ass 150b 26; *ijudēi (i)schozdenē. eze otr egūpta. pomnēachq* Cloz 13b 21—22 *την ἐξ Αἰγύπτου διάνασιν* (Dostál v edici Cloz překládá: „... vyjití (exodus), které (se stalo) z Egypta“ — str. 291). To, že věty tohoto typu vskutku měly v některých případech minulou platnost, dokládají příklady s kopulou v imperfektu (jakožto překlad týchž členových konstrukcí řeckých), např. *i romanqse pričestnikomz. ize bēachq vč družemz korabli'* Lk 5.7 Zogr, Mar, Ass *τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρω πλοῖω; κρστιjani že ize bēchq vč vojnstvē vsi nuždaachq se ot nichz žrtvi bēsomz* Supr 68. 30 *Οἱ οὖν χριστιανοὶ οἱ ἐν ταῖς στρατείαις*. A svědčí o něm i variantní čtení z evangelních kodexů s *bē* proti *nule*, srov. *prosi i(su)sa u pilata iosifz. ize otr arimatheje* J 19.38 Ass × *moli pilata iosifz. ize bē otr arimatēje* Zogr, Mar, Sav *Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας*.

Tento jev je dobře možno pochopit z ekvivalence uvedených konstrukcí s obraty s participiem *syi*, které vyjadřuje tvarem „přítentním“ *prézens* jakožto čas relativní, závislý (jako současnost), kdežto v relativní větě bylo časové zařazení stejného děje provedeno nezávisle, primárně, tj. vztaženě k okamžiku promluvy, takže byl pojat buď jako přítomný, nebo minulý, nebo budoucí. Fakt, že typ *bogz ize na nebeschz* může být podle potřeby transformován buď jako *ize jestz na nebeschz*, nebo *ize bē na nebeschz*, nebo *ize bōdetz na nebeschz*, ukazuje na jedné straně dobře jeho souvislost s typem participiálním (který se z tohoto hlediska jeví jako „maticový“, zatímco oba podtypy s *ize* jako jeho transformáty). Na druhé straně by tak však překračoval hranice běžného typu vět s jmenným přísudkem a absentní kopulou, pokud by absence kopuly indikovala v stsl. větách typu *azv vč otbci* (aktuální nebo neaktuální) *prézens* podobně, jako je tomu např. v současné ruštině. To je ovšem otázka, na niž bylo potřeba přesnou odpověď teprve najít. Předběžně lze zatím říci, že se podobná časová nevyhraněnost v stsl. větách s nominálním predikátem bez kopuly někdy objevuje, např. u posesivního typu *žena jeize imē elizavethz*, který může být podle kontextu ekvivalentem téhož obratu jak s *jestz*, tak i s *bē* nebo s *bōdetz*.

1.0.5. Vážnější překážkou pro přiřazení těchto konstrukcí ke (vztažným) větám s jmenným přísudkem bez kopuly je existence slovosledného typu s *ize* a nepřímým (předložkovým) pádem jména nebo adverbium před rozvíjeným jménem, např. *vsēkz grēchz i vlasvimiē. otrpustitē se ē(lovē)komz. a ēze na d(u)chz vlasvimiē. ne otrpustitē se ē(lovē)komz* Mt 12.31 Zogr *ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία; otr nichzže krzmetz se ize vč pustyňi otrchodbnici* Supr 289.12 *οἱ κατὰ τὴν ἔρημον τρέφονται ἀναχώρηται*. Taková antepozice je u relativních vět jinak neuzuální.

Situace je však i tu složitější, než by se mohlo zdát na první pohled. Slovosledný typ s antepozicí *ize* a nepřímého (předložkového) pádu jména nebo adverbia se prosadil zjevně pod tlakem řecké předlohy, jako důsledek více méně mechanického překladatelského ztotožnění stsl. *ize* s řeckým členem:

všechny stsl. doklady tohoto typu, které znám, jsou překladem anteponovaných členových konstrukcí řeckých, žádná nepřekládá řeckou konstrukci postponovanou. Na druhé straně se mi zdá pozoruhodným svědectvím toho, jak se uvedené stsl. obraty s *ize* přizpůsobovaly vztahným větám, ten důležitý fakt, že řecké konstrukce v antepozici jsou nejednou do staroslověnštiny přeloženy i postpozitivně, tj. způsobem charakteristickým právě pro vztahné věty, srov. např. *daždь emu vsě prošenič. eže na s(τ)p(ase)nie* EuchSin 6a 1—2 *πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτηματα; da uvěmъ i tainy jěže tu* Cloz 13a 13—14 *μάθωμεν καὶ τὰ ἐκεῖ μυστήρια; ne choťeъ bo slovesa jaže o s(ve)tyichъ. podъ zakonomъ pochvaly byti* Supr 83.23 *οἱ ἡερί τῶν ἀγίων λόγοι.*

Řecké členové konstrukce v postpozici se tedy překládaly do staroslověnštiny pouze shodně s řečtinou postpozitivně, kdežto řecké členové konstrukce v antepozici se překládaly do staroslověnštiny zčásti shodně s řečtinou antepozitivně, zčásti však odlišně od řečtiny postpozitivně. Nebo formulováno z hlediska staroslověnštiny: stsl. konstrukce postponované byly překladem řeckých konstrukcí jak v postpozici, tak i v antepozici, kdežto stsl. konstrukce anteponované měly předlohu vždy jen v antepozici.; srov. tabulku:⁹

		Zogr		Mar		Ass		Sav		Euch		Cloz		Supr		Celkem stsl.	
		post.	ant.	post.	ant.	post.	ant.	post.	ant.	post.	apl.	post.	ant.	post.	ant.	post.	ant.
Řeč.	post. ant.	5 —	— 1	7 —	— 1	7 —	— 1	3 —	— —	4 5	— —	3 4	— —	34 15	— 25	63 24	— 28

Poznámky k tabulce: 1. Do tabulky jsou pojaty jen doklady typu „*ize* + nepřímý (předložkový) pád jména (příp. adverbium)“, ve funkci syntaktického adjektiva, tj. pokud rozvíjejí nějaké jméno; o antepozici nebo postpozici daného spojení jde právě vzhledem k tomuto řídicímu jménu. Nejsou sem tedy zahrnuty dosti četné doklady, v nichž má uvedená konstrukce funkci syntaktického substantiva, jako např. *ašte bi razumělъ vъ dъnъ sъ tvoi. i ty eže kъ miru tvoemu* Lk 19.42 Mar. *ei ēgnw . . . kai sū tā prōs eirēnēn.* Proto se v tabulce neobjevuje PsSin, neboť v něm jsou jen doklady tohoto druhu.

2. Nejsou sem dále zahrnuty případy s *ize* a participiem, jako např. *jaže vъ s(ve)tyichъ kъ nigachъ ležešta imena boga mojego ašte veliši da glagolo* Supr 21.14 *τὰ ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ ἐμπερόμενα ὀνόματα τοῦ θεοῦ μου*, ani doklady se dvěma substantivy, jedním v antepozici a druhým v postpozici, jako např. *ni samuilъ iže cēsareъ otъcъ* Supr 328.20 *οὗ Σαμουὴλ ὁ τῶν βασιλέων πατήρ.*

3. Do tabulky jsou pojaty jen ty doklady, k nimž jsou známé řecké předlohy.

4. Důležitou skupinu 24 dokladů s uvedenou konstrukcí v staroslověnštině v postpozici, ale v řecké předložce v antepozici, uvádím jmenovitě:

EuchSin 6a 1—2, 13a 24, 23b 13, 87a 18, 95a 2;

Cloz 13a 14, 13b 21, 13b 23, 14a 28;

Supr 82.19, 82.20, 83.23, 280.90, 282.15, 300.19, 347.26, 449.16, 450.29, 454.1—2, 459.21, 487.25, 487.29, 530.17.

Těmito statistickými poměry je myslím sdostatek dokumentována exkluzivnost stsl. konstrukcí s *ize* v antepozici. Ale zdá se, že i tyto konstrukce

⁹ Materiál zpracovaný v této tabulce uvádí l. c. J. Kurz. Kromě toho jsem užíval i listkového materiálu z archívu pracoviště stsl. slovníku při Ústavu jazyků a literatur ČSAV, který mi byl dán laskavě k dispozici a kterého využívám v tomto článku i při citování ostatních dokladů s *ize*.

mohly nacházet jistou oporu v některých složkách stsl. jazykové struktury. Byly to např. obraty s atributivním relativem v nepravých větách vztažných, jako např. *jaže lētorasľ po malu na vysotq vřschodeřti doide do stropa* Supr 300.22 *δοτις βλαστός*; jindy se blíží obraty s *iže* vedl. větám obsahovým závislým na výrazu smyslového vnímání, jako např. *da vidimъ ježe na gospoda židove tvoręť laanije* Supr 385.2 *τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου παρὰ τῶν Ἰουδαίων πραττομένην ἐπιβουλον ἐνέδραν*. Takové a podobné doklady mohly sloužit jako jistý vzor pro překládání zkoumaných řeckých konstrukcí do staroslověnštiny anteponovaným *iže* jak ve spojení se slovesem *byti*, např. *slyšavъše iže jestъ vъ mъně g(ospody)нъ darъ* Supr 525.19 *ἀκούσαντες τὴν ἐν ἐμοὶ τοῦ κυρίου χάριν*, nebo *i otъrustivъ iže běše sъ nimъ klirici* Supr 282.11 *ἀπολύσας τοὺς σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρους*, tak i bez slovesa *byti* (a s nominativem nejen *iže*, nýbrž často také jeho řídicího jména, i když by podle větné souvislosti mělo být v některém nepřímém pádě), srov. např. *posyli na mę. jaže otъ tebe velikaja milostъ* Supr 528.18 *κατάπεμψον εἰς ἐμὲ τὸ παρὰ σοῦ πλούσιον ἔλεος*; *nynja vrěmę jaže otъ tebe pomoštъ* Supr 103.17 *νῦν καιρὸς τῆς παρὰ σοῦ βοηθείας* (vlastně „vrěmę pomošti“); ale srov. i kontextem žádaný akuzativ substantiva v dokladě *ostavivъ spovędati iže o věřę jęgo trudy* Supr 301.27 *τοὺς περὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ ἀγῶνας*. Konečně, není bez zajímavosti, že skoro všechny známé doklady s anteponovaným *iže* a nepřímým (předložkovým) pádem jména nebo adverbiem jsou doloženy v Supr, tedy v památce, v níž se mohla odrazit nářečně omezená anaforická sémantika *iže* (viz pozn. 6).

Jasně je dále čísly v tabulce dokumentováno tíhnutí těchto obrátů k postpozici, prozrazující, že měly tendenci chovat se jako vztažné věty. Ostatně je tato tendence doložena i případy, v nichž je anteponovaná řecká konstrukce členová přeložena do staroslověnštiny obratem se slovesem *byti*, srov. např. *voini že iže běše sъ nimъ řešę* Supr 20.17 *οἱ δὲ μετ' αὐτοῦ στρατιῶται εἶπον*.

Podrobnější pohled na slovoslednou (nebo spíše větoslednou) variantu, jejíž existence sama o sobě by byla překážkou pro uznání daných konstrukcí za vztažné věty, pomáhá tedy odhalit silnou inklinaci těchto knižních obrátů k zařazení do kategorie vztažných vět, jejich velmi pozoruhodnou přizpůsobivost běžnému větnému typu, který měl už pevné místo v jazykové struktuře staroslověnštiny. Zároveň však i vidíme, jak se tyto knižní novotvary nestačily do tohoto strukturního typu vklínit beze zbytku.

1.0.6. A zcela už mimo hranice běžného větného typu zůstávají kromě toho ovšem i konstrukce s *iže* uvozujícím infinitivem nebo citovanou větou, např. *a eže šesti o desno i o šory meže něstъ mъně sego dati* Mt 20.23 *Mar τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ ἐξουόνμων οὐκ ἔστιν ἐμὸν τοῦτο δοῦναι*; *nepravъdъno jestъ ježe nuditi nasъ da poklonimъ se služъbě mira sego* Supr 262.10 *ἀδικον ἔστι τὸ καταναγκάζειν ἡμᾶς; sъbljudi zapovędi (...) kyje (...) reče emu. eže ne ubeři* Mt 19.18 *Mar, Ass (Sav bez eže) τὸ οὐ doneύσεις*.

1.0.7. Dosavadní pozorování lze shrnout v tom smyslu, že stsl. obraty typu *bogъ iže na nebesъchъ*, vzniklé jako knižní překladové ekvivalenty řeckých konstrukcí členových, přimykaly se svou strukturou k větám s jmenným přísudkem bez kopuly, a to k větám vztažným. Jejich vklínění do tohoto typu však nebylo bezvadné a některými svými rysy se vymykaly větám s jmenným přísudkem a některými svými dílčími modifikacemi sahaly i mimo hranice vět vztažných. Tyto strukturní přesahy lze patrně nejsnáze vyložit jako důsledek falešné (nadměrné) identifikace stsl. *iže* s členem (articulus) řeckých před-

loh. Kromě toho však nelze zcela vyloučit ani možnost, že se aspoň v některých památkách (zvláště v těch, jejichž provenience byla spjata s východobulharským prostředím, tedy zejména v Supr) uplatnilo i (nářečně omezené) anaforní chápání *iže*, jak na to v poslední době pomýšlejí Minčevová a Velčevová (viz pozn. 6).

1.2. Jinou hraniční oblast vět s nominálním predikátem (v tomto případě s kopulou) tvoří spojení jmenných tvarů slovesných s tvary slovesa *byti*.

V případě l-ových participií tvořilo v staroslověně jejich spojení s tvary slovesa *byti* už skutečný opisný (perifrastický, analytický) tvar slovesný, tj. perfektum, plusquamperfektum atd. V názoru na to, že tyto konstrukce měly už morfologickou povahu, je v odborné literatuře jednota.

Složitější je situace u participií trpných, ale i tu už po analýze slovanského materiálu, kterou provedl akad. Havránek, se přijímá, že obraty typu *jestъ vedomъ a bě vedenъ* ještě morfologicky pevně zformovaný tvar pasíva netvořily, nýbrž že to byly zvláštní případy nominálního predikátu s kopulou (s rezultativním významem).¹⁰

Nejméně jasné je dosud hodnocení konstrukcí s aktivními participií prezentními typů *bě učę*. Argumenty pro i proti jejich uznání za analytický tvar slovesný jsou velmi subtilní¹¹ a jejich platnost pro starší vývojové stadium jazyka je třeba pečlivě vážit. Musel jsem např. už dříve (op. cit.) odmítnout argument, podle něhož svědčí proti morfologickému pojmání těchto obrátů to, že v nich sloveso *byti* jakožto kopula není stálou příklonkou (a může se tedy objevovat v dokladech jako *bě že na edinomъ otъ sъnъmištъ* Lk 13.10 Zogr, Mar /Ass a Sav bez *že*); ve skutečnosti však ve funkci pomocného slovesa (tj. jako součást opisných tvarů slovesných) stsl. *byti* stálou příklonkou být nemuselo, jak dokládají příklady jako *bě bo ubo zašъlo vъ adъ. pravedъnoe sъnъce* Cloz 14b 32–33, stejně jako ve staré češtině (srov. např. známý a v této souvislosti často citovaný doklad *jsem-li ten pes ukradl*) nebo ve staré ruštině (srov. např. z Pov. vr. let *bě bo vъprašaъ volъchovъ*), takže kritérium přízvučnosti je tu nepoužitelné.

Podobně musím teď poněkud zmírnit kategoričnost svého vlastního argumentu,¹² podle něhož střídání participií se slovesem *byti* a (řídce) bez něho v přísudkové funkci svědčí o syntaktické, dosud nemorfologizované povaze tohoto obrátu. Uvážíme-li však doložení perfekta (ve 3. os.) jak s pomocným slovesem, tak (řídce) i bez něho,¹³ ztrácí tento argument průkaznou sílu.

Přece však na základě dokladů jako *ništъ i bolję esmъ azъ* PsSin 68.30 nebo *sice běšę nepočujšę i nevęglasi* Supr 417. 11–12, v nichž stojí u jednoho společného tvaru slovesa *byti* participium a adjektivum (které tvoří jmenný komponent sponově jmenného přísudku) jako členy paralelní, usuzuji, že obraty typu *bě učę* vskutku ještě morfologizovány nebyly, ale tvořily jeden ze specifických podtypů vět se sponově jmenným přísudkem.

¹⁰ Viz B. Havránek: *Genera verbi v slovanských jazycích II*, Praha 1937; týž: *Zalog (genera verbi) v staroslavjanskom jazyke v sravniteľnom planę* (sb. Issledovanija po sintaksisu staroslavjanskogo jazyka, Praha 1963, 15–100).

¹¹ Viz R. Večerka: *Syntax aktivních participií v staroslověně*, Praha 1961, 74–87; R. Růžička: *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*, Berlin 1963, 202–224; R. Večerka (sb. Slavjanska filologija t. VII, Sofija 1965, 69–70).

¹² Viz Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, A 13, 1965, 218.

¹³ Viz A. Dostál: *Studie o vidovém systému v staroslověně*, Praha 1954, 608.

2. V rovině promluvové poměrně nevýrazná členitost projevu a nevypracovanost grafických prostředků signalizujících pauzy a intonační organizaci vět v textu památek znesnadňuje interpretaci některých typů vět a jejich jasné rozhranění právě v případě vět s jmenným přísudkem více než v případech jiných: koncentrace jmen v těsném sousedství — při jejich značné polyfunkčnosti a při nedostatku oněch dat prozodických — nabízí často možnost nekolektivního různého výkladu jednoho a téhož úryvku textu. Jako se v rovině strukturní mluví o povrchových a hloubkových strukturách, dalo by se snad i v rovině promluvové mluvit o povrchových a hloubkových vrstvách promluvy.

2.0.0. Obtížné lze někdy rozlišit skutečnou samostatnou větu s jmenným (adjektivním) predikátem od útvarů „polovětných“, zapojených do kontextu těsněji. Např. doklady jako *вси трѣни другъ другу равни. волею равни и стратию. тѣмъ же и равнѣостыню вѣнцу славы съподобисе се* Supr 82. 21—24 by bylo možno chápat obojím způsobem, buď „... (jsouce) rovni...“, tím i byli uznáni hodnými...“, nebo „... (byli) rovni ... Tím i byli uznáni hodnými“.

Tak i v rovině promluvové vyvstává otázka kritérií, s jejichž pomocí by se vytyčila jasnější hranice mezi větou (s jmenným přísudkem) a útvarem nevětným.

2.0.1. Rovněž vnitřní struktura vět s nominálním predikátem a dalším jmenným výrazem není vždy v písemné podobě v dostatečné míře jednoznačná, takže jednotlivé závislé nominální komponenty mohou být adresátem projevu dekodovány záměnně buď jako nominální predikát, nebo jako atribut.

Např. v dokladech jako *кое мѣсто покоишту моему* A 7.49 Slěpč může být k podmětu *мѣсто* vztaženo ve funkci predikátu buď *кое*, nebo *покоишту моему*, takže modifikace s kopulou by byly možné dvě: a) *кое jestъ мѣсто покоишту моему*, b) *кое мѣсто jestъ покоишту моему*. Která z nich je v daném případě ekvivalentní uvedenému znění bez kopuly (a reprezentuje tedy jeho hloubkovou promluvou vrstvu), nelze z jeho grafické realizace rozhodnout.

2.0.2. A ještě nejednoznačnější jsou podobné konstrukce, pokud obsahují navíc participia, protože v nich se mohou kombinovat interpetační možnosti uvedené v 2.0.0. s možnostmi z 2.0.1. Např. doklad *б(ог)ъ съдѣтельъ правдыенъ и крѣпокъ и трѣпѣливъ. и не гнѣва наводѣ на всѣкъ денъ* PsSin 7.12 by bylo možno vyložit a) jako 2 věty s nominálním predikátem (*богъ съдѣтельъ* // *и* / *богъ* / *не гнѣва наводѣ*), b) jako jednu větu s přísudkovým substantivem rozvitým třemi přívlastkovými adjektivy a paralelním s nimi participiem (*съдѣтельъ правдыенъ и крѣпокъ и трѣпѣливъ и наводѣ*) a c) jako nominální větu rozvitou participiem ve funkci vazby polovětné (přechodníkové, gerundiální) (*богъ* / *jestъ* / *съдѣтельъ, и наводѣ*).

2.0.3. Výkladová nejednoznačnost jednotlivých míst v stsl. památkách, kterou by bylo možno bohatě doložit množstvím dalších příkladů, nepředstavuje však jen potíže v praktické explikaci textu, nýbrž i překážku přesného popisu syntaktické struktury staroslověnštiny. V jejím výzkumu, jako ostatně ve výzkumu starších jazyků vůbec, se totiž na rozdíl od výzkumu jazyků současných uplatňuje ve větší míře empirický přístup a induktivní metoda. Řečeno prakticky a pracovní — práce historika jazyka stále vychází z excerpcí jazykového materiálu a srovnáváním jednotlivin se dobírá univerzálií, z analýzy jednotlivých dokladů buduje obraz typů a struktury.

Vědomí možných nepřesností už v prvních fázích tohoto pracovního procesu, tj. v interpretaci dokladů, by mělo ovlivnit formulaci badatelských závěrů.

A potřebným doplněním charakteristiky jednotlivých vyhraněných větných typů by měl být v popisu syntaktické stavby staroslověnštiny přehled případů nejednoznačných; ten by ovšem neměl obsahovat prostý výčet jednotlivých konkrétních dokladů, nýbrž jejich obecnější reprezentanty, uzuální kombinace elementů, které jsou nebo mohou být v písemné podobě zpravidla nejednoznačné, eventuálně i jejich schémata (vedle schémat typů základních).

3. V stylistické rovině je z problematiky vět s jmenným přísudkem nejpozoruhodnější střídání případů s kopulou a bez kopuly. Staroslověnština se v odborné literatuře většinou charakterizuje jako jazyk se sklonem k verbální predikaci, ale věty s čistě jmenným přísudkem jsou v ní zastoupeny rovněž bohatě, a to nejen faktickou frekvencí v textu, nýbrž i rozmanitostí doložených podtypů a modifikací. Přitom není bez zajímavosti, že v projevech situačně primárních, tj. v přímé řeči (např. v martyrologických číslech Supr) nebo v homiliích (což jsou vlastně také „přímé řeči“ koncipované jako projevy počítající s přítomnými adresáty a obsahující proto i jazykové prostředky kontaktné a emocionální) jsou případy bez kopuly častější než v projevech situačně sekundárních (např. v „autorské řeči“ martyrologických čísel Supr). Je pravděpodobné, že tato dispozice byla provedena už v řecké předloze stsl. textů; bude však zajímavé porovnat případy neshody stsl. překladu s řeckými originály právě z hlediska jejich žánrové příslušnosti a stylistické hodnoty. Přitom nebude možno zanedbat ani zřetel k eventuálním rytmickým faktorům v památkách veršovaných nebo určených k deklamaci a ke zpěvu; z tohoto hlediska např. bude patrně potřeba posuzovat i větší sklon k nominálnosti v textu stsl. žaltáře.

Detailní vyšetření překladatelské techniky a její stylistické zhodnocení tvoří tedy rovněž nezbytnou součást syntaktického výzkumu staroslověnštiny. Tato práce je zatím skoro pro celou oblast stsl. větných typů dosud před námi.